

liye Nezâreti'ne bağlandı. 1896'da Hicaz Karantinası hariç 125 karantina noktasında 511 kişi çalışırken sıhhiye idaresi lağvedildiğinde idarede kırk iki doktor, 425 memur ve müstahdem çalışmaktaydı (M. Cemil, II, 156). Lozan Konferansı'n-da çok ağır olan sıhhiye kapitülasyonlarının kaldırılması söz konusu olduğu zaman Avrupalılar buna itiraz ederek İstanbul Sıhhiye Meclisi'nin yerine doktorluk komitesini kurmak istediler, ancak bu istek Türk temsilcilerince reddedildi ve sıhhiye kapitülasyonları kaldırılarak sağlık işleri millileştirildi.

1866 yılında İstanbul'da toplanan milletlerarası sağlık konferansında her yıl hac mevsiminde Hicaz'a bir sağlık komisyonu gönderilmesi kararı alınmıştı. Bu karar üzerine Osmanlı Devleti kurban kesilen mahallerde kokuşmanın önlenmesi için gerekli tedbirleri almak, hac zamanında Mekke ve Medine'de sağlığa zararlı yiyeceklerin satışını engellemek, hacıların Hicaz'a geliş ve dönüşlerinde özellikle koleranın ortaya çıktığı yer olan Hindistan'dan gelen hacılar hakkında gereken sıhhi tedbirlerin icrasıyla mükellef olmak üzere arka arkaya sağlık heyetleri gönderdi. Bunların çalışmalarından olumlu sonuç alınması üzerine dış müdahalelere karşı Hicaz ve Kızıldeniz'de durumunu kuvvetlendirmek isteyen Osmanlı hükümeti Kızıldeniz'in Osmanlı sahillerinde karantinalar teşkil etmeye başladı. Hicaz ve Yemen sahillerinde Cidde, Yenbu, Râbiğ, Lit, Kunfüze, Hudeyde, Moha, Kamarin gibi noktalarda karantinalar oluşturuldu. 1893'te Hicaz'da hüküm süren koleranın tahribatının büyük olması dikkatleri Mekke'ye yöneltti. Avrupalı devletler Mekke'de hac esnasında umumi sağlığın muhafazası ve Basra körfezinin sıhhi müdafaası için 1894 yılında II. Paris Milletlerarası Sıhhiye Konferansı'nı düzenledi. Konferansta büyük güçlerin umumi sağlığının muhafazası adına hacca müdahale arzusu göstermeleri üzerine Osmanlı Devleti Hicaz üzerindeki hukukunu korumak ve inisiyatifini kaybetmemek için Hicaz'da sıhhi islahat yapacağını vadedti.

1895'te Mekke sıhhiye tabibi doktor Kâsım İzzeddin'in lâihası doğrultusunda Mekke Sıhhiye İdaresi kuruldu. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra hacın sıhhi işlerinin önemini yeterince kavrayamayan bazı kimseler Mekke Sıhhiye İdaresi'nin lağvedilmesine çalıştılar. İstanbul Karantina Meclisi'nin olumsuz tutumu ve siya-

sî olayların seyri hacın sıhhiye işlerinin İstanbul Sıhhiye Meclisi'nin idaresinden alınmasını gerektirdi. 1910 yılında Mekke Sıhhiye İdaresi Dahiliye Nezâreti'ne bağlandı. Daha sonra da Hicaz'ın sıhhi işlerinin islahı için Dahiliye Nezâreti'ne bağlı olarak Hicaz Sıhhiye Meclisi teşkil edildi. 1911'de daha kapsamlı hizmet verebilmesi için Hicaz Sıhhiye Meclisi İstanbul'da Hicaz Sıhhiye Müdür-i Umûmîliği adıyla yeniden teşkilâtlandırıldı (Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı*, s. 136 vd.).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Tıb", 19, 30; Müslim, "Selâm", 92, 98, 104-105, 126; Ebû Dâvûd, "Tıb", 24; İbn Mâce, "Tıb", 44; BA, *HH*, nr. 25569, 37475- F, 40784, 47951; BA, *Cevdet-Sıhhiye*, nr. 347, 651, 896; BA, *İrade-Dahiliye*, nr. 37312, 73547; BA, *İrade-Hariciye*, nr. 16790; BA, *İrade-Meclis-i Mahsûs*, nr. 3424; BA, *Dahiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği*, nr. 30/145; BA, *Nizâmât Defteri*, nr. 1, s. 130-135; BA, *BEO*, *Ayniyât Defteri*, nr. 1714, tür.yer.; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 57-58; VI, 437; Makrizî, *el-Hıtağ*, II, 405; *Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye Mazbataları* (1872-1914); *Düstur*, Birinci tertip, İstanbul 1289, II, 837-839; Proust, *Sıhhiyye Politikasında Yeni Bir Cevelan Yani Sıhhiyye Mesele-i Siyasiyesinin Hal ve Tesviyesi Cihetini Tayin-Hicaz Hacıları* (trc. Ahmed Mermi), İÜ Ktp., TY, nr. 4631, tür.yer.; Lutfî, *Târîh*, V, 126; Ahmed Midhat, "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyeye'de Karantina Yani Usûl-i Tahaffuzun Tarihçesi", *Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye*, İstanbul 1318, s. 436-471; Said Paşa, *Hâtırat*, İstanbul 1328, II, 145; Kâsım İzzeddin, *Hicaz Sıhhiyye İdaresi-Hicaz'da Teşkilât ve İslâhât-ı Sıhhiyye 1329 Yılı Hac Raporu*, İstanbul 1328, s. 16 vd.; M. Cemil, *Lozan*, İstanbul 1933, II, 156-158; J. Baldry, "The Ottoman Quarantine Station on Kamaran Island 1882-1914", *Studies in History of Medicine*, New Delhi 1978, s. 9; O. Kolling, "XVIII. Asırda Veba Salgını Devirlerinde Ticaret Münasebetleri" (trc. Sadrettin Karatay), *Ülkü (Seğmeler 1933-1941)*, Ankara 1982, s. 423 vd.; D. Panzac, *La peste dans l'Empire ottoman (1700-1850)*, Louvain 1985, s. 412; a.mlf., *Quarantaines et lazarets*, Aix-en-Provence 1986, s. 33; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), II, 222-223; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, s. 265-276; Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı*, Ankara 1996; a.mlf., "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kolera Salgını", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-26 Mayıs 2000) Bildiriler*, İstanbul 2001, s. 309-319; a.mlf., "Karantina Tarihinden Bir Yaprak: Kuleli Tahaffuzhanesi", *Bilim Tarihi*, sy. 19, İstanbul 1993, s. 25 vd.; a.mlf., "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *TTK Belleten*, LVIII/222 (1994), s. 329 vd.; Osman Şevki Uludağ, "Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina", *a.e.*, II/7-8 (1938), s. 445 vd.; Sinan Kunalalp, "Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera" (trc. Münir Atalar), *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, sy. 7, Ankara 1996, s. 503 vd.

GÜLDEN SARIYILDIZ

KARAOĞLAN MUSTAFA EFENDİ

(bk. MUSTAFA EFENDİ, Karaoğlan).

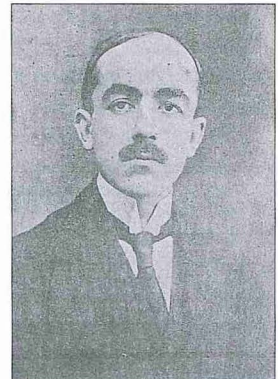
KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (1889-1974)

Türk edip ve diplomatı.

27 Mart 1889'da Kahire'de doğdu. 1833'te Manisa'yı işgal eden Kavalalı İbrâhim Paşa'ya yakınlık gösteren ve daha sonra hizmetinin karşılığı olarak Mısır'da onun konağına yerleşen Karaosmanzâdeler'den Abdülkadir Bey'in ve aynı konak mensuplarından İkbâl Hanım'ın oğludur. Ailesinin Manisa'ya dönmesiyle (1895) Yakup Kadri burada Çaybaşı Fezîyye Mektebi'nde öğrenime başladı (1901-1903). Daha sonra İzmir İdadisi'nde okuduysa da (1903-1905) bitiremeden babasının vefatı üzerine annesiyle birlikte Mısır'a döndü. İskenderiye'de Fransız Frerler Mektebi'nde ve İsviçre Lisesi'nde okuyarak orta öğrenimini tamamladı (1908). II. Meşrutiyet'ten biraz önce ailesiyle Türkiye'ye gelip İstanbul'a yerleşti. 1908'de Mekteb-i Hukuk'a kaydolarak üçüncü sınıfa kadar okudu.

1916-1919 yıllarında İsviçre'de tüberküloz tedavisi gördü. İstanbul'a döndüğünde *İkdam* gazetesini yazarak Millî Mücadele'yi destekleyen yazılar kaleme aldı. Daha sonra *Ergenekon* adlı kitabında toplayacağı bu yazılarından dolayı 1921'de Ankara hükümetinin çağrısı üzerine Anadolu'ya geçti. Savaşın sona Tedkik-i Mezâlim Heyeti'nde görevli olarak Kütahya, Simav, Gediz, Eskişehir, Sakarya civarını dolaştı. Mardin (1923-1931) ve Manisa (1931-1934) milletvekilliği yaptı.

Milletvekilliği süresince *Hâkimiyet-i Milliye*, *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gaze-

Yakup Kadri
Karaosmanoğlu

teleriyle imtiyaz sahipliğini yaptığı *Kadro* dergisinde edebî ve siyasî yazılar kaleme aldı. *Kadro*, Kemalist devrimleri yanlış yorumladığı ve temel ilkelerin saptırılmak istendiği iddialarından dolayı kapatıldı. Böylece Yakup Kadri 1934'ün sonlarından itibaren Tiran, Prag (1935-1939), Lahey (1939-1940), Bern (1942-1949), Tahran (1949-1951) ve tekrar Bern (1951-1954) elçilik görevleriyle "zoraki diplomat"lık mesleğine girmiş oldu. 1955'te emekli olarak Türkiye'ye döndü. 27 Mayıs 1960 ihtilâlinden sonra kurucu meclis üyesi ve Cumhuriyet Halk Partisi Manisa milletvekili (1961) oldu. 1962'de Atatürk ilkelerinden uzaklaştığını ileri sürerek partisinden ayrıldı. 1965'te siyasî hayata tamamen veda etti. Son resmî vazifesi Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu başkanlığıdır. 13 Aralık 1974'te Ankara'da ölen Yakup Kadri, İstanbul-Beşiktaş'ta Yahyâ Efendi Mezarlığı'na defnedildi.

Yakup Kadri'nin edebî hayatı, İzmir İdâdîsi yıllarından arkadaşı olan Şehabeddin Süleyman'ın teşviki neticesinde Fecr-i Âtî'ye girmesiyle başlar. Yayımlanan ilk kalem tecrübesi *Nirvana* adlı piyesidir (*Resimli Kitap*, sy. 9, İstanbul 1909). Yazı hayatının başlarında daha ziyade tenkitleriyle tanınan Yakup Kadri'nin çeşitli yazıları *Çığır*, *Dergâh*, *Genç Kalemler*, *Güzel Sanatlar Mecmuası*, *Hayat*, *İctihad*, *İnci*, *Jâle*, *Meydan*, *Muhit*, *Musavver Muhit*, *Musavver Eşref*, *Musavver Hâle*, *Peyâm-ı Edebî*, *Nevsâl-i Millî*, *Resimli İstanbul*, *Rübâb*, *Servet-i Fünûn*, *Şebâb*, *Şiir ve Tefekkür*, *Tercüman*, *Tercümân-ı Hakikat*, *Türk Yurdu*, *Varlık*, *Yeni İstanbul*, *Yeni Mecmua*, *Yeni Nesil* gibi gazete ve dergilerde çıkmıştır.

Yakup Kadri, yazı hayatının başlarında Fecr-i Âtî içinde bulunmaktan dolayı ferdiyetçi bir sanat anlayışına sahiptir. Ayrıca Yahya Kemal'in neo-klasik bir edebiyat ortaya koyma gayretlerinin neticesi olan Akdeniz havzası medeniyeti (nev-Yunânîlik) bir müddet onu da cezbetmiştir. Balkan Savaşı bu kanaatlerini epey sarsmakla birlikte asıl I. Dünya Savaşı'nda vatan, emperyalist Batı'nın "kan ve yağmadan gözü dönmüş kurt sürüleri"nin saldırısına uğrayınca mukaddes ve bağımsız sanat davası yerine bir cemiyetin ve milletin malı olan sanatı benimsemiştir. Bu düşünceyle bilhassa romanlarında Sultan Abdülmecid devrinden 1950'lerin Türkiye'sine kadar geçen yüzyıl içindeki tarihî olayları ve sosyal değişimleri ele almıştır.

Geniş kültür birikiminde birbirinden farklı pek çok şahsiyet ve akımın izleri bulunan Yakup Kadri'nin mensur şiir tarzı denemeleri başta olmak üzere eserlerinde tasavvufî hikmetler, Kitâb-ı Mukaddes'ten kıssalar, Yunus Emre, Fuzûlî, Karacaoğlu gibi yerli şairlerin yanında Ibsen, Maeterlinck, Proust, Nietzsche, Bergson gibi Batılı yazar ve filozofların da tesirleri görülür. Kendisinin de kabul ettiği gibi Fransız realist ve natüralistlerini benimsemiş olan Yakup Kadri'nin romanları bu akımlara uygunluk gösterir. Bunlarda daima bozulan cemiyet ve fertleri konu almış, kahramanlarını da muhayyilelerinde canlandırdıkları ile cemiyet gerçeğinin çarpışmasından doğan hayal kırıklığına uğramış kişilerden seçmiştir. Bilhassa erkek kahramanların hayat karşısında bedbin, tatminsiz, hatta psikopat olmaları, hayatı ıstırap verici ve çekilmez kabul etmeleri daima kötüyü tahlile çalışan bu edebî akımlara uygun düşmektedir. Daha ilk hikâyelerinden başlayarak kötülöklere, musibetlere, günaha mahkûm, çoğunlukla irade yoksulu kahramanlar Yakup Kadri'nin mizacına uygun düşen fatalizmden kaynaklanmaktadır.

Eserleri. *Mensureler.* Edebiyât-ı Cedîde döneminde başlayan mensur şiir türünün XX. yüzyıldaki en önemli temsilcisi olan Yakup Kadri, çağrışım dünyası zengin kalem tecrübelerini *Erenlerin Bağından* (İstanbul 1338) ve *Okun Ucundan* (İstanbul 1940) adlı kitaplarında toplamıştır. Bunlarda kaderci, rind, isyankâr ve bedbin bir ruhun ifadeleri âhenkli bir Türkçe ile dile getirilmiştir. Tevrat, İncil, Kur'an, kısas-ı enbiyâ, Yunan mitolojisi, Fransız sembolist ve parnasyenlerinden değişik Türk ediplerine kadar yaygın etkilerin görüldüğü ensurelerinde dinî vecd yerine dinî kaynaklardan gelen duygu ve üslûp unsurları hâkimdir.

Denemeler. *Alp Dağlarından ve Miss Chaalfrin'in Albümünden* (İstanbul 1942) adlı eserinin birinci kısmında bir Türk gözüyle Batı, ikinci kısmında Batılı gözüyle Doğu'nun kabataslak bir tablosu çizilmeye çalışılmıştır. Mektup tarzında kaleme alınan bu eserde yazarın Batılılaşma meselesiyle ilgili romanlarının fikrî cephesi hakkında da zengin malzeme vardır.

Romanlar. 1922-1956 arasında dokuz romanı yayımlanmış olan Yakup Kadri'nin bu eserlerinin en belirgin özelliği bir devir romanı (nehir roman) oluşudur. Zaman dilimi itibarıyla bunların ilki, Jön Türk-

ler'in Avrupa'daki macerasını bir dram şeklinde anlatan *Bir Sürgün*'dür (Ankara 1937). Dr. Hikmet, ideolojik açıdan düşünce yapısı açıklığa kavuşmamış bir aydın olarak kaçtığı Paris'te aradığını bulamaz. Oradaki Jön Türkler, Avrupa kamuoyuna açılmak yerine birbirleriyle boğaz boğazdırlar. Aslında gözü kapalı bir Avrupa medeniyeti hayranlığı, bu medeniyete dair kalıplaşmış birtakım kanaatler içindeki Jön Türkler, bütün Frenkperestliklerine rağmen Avrupalı'nın pek de umurunda değildir. Şarklı simalar onlara insanlık namına âdeta bir vicdanî huzur ve emniyet verir. Fakat Jön Türkler'in bu gibi vicdan muhasebelerinden bir uyanış değil ikiliğe yenik düşme neticesi çıkar. Dr. Hikmet'le yazar arasındaki bazı benzerliklerden dolayı eserin otobiyografik olduğu ileri sürülmüştür. Aslında onun bütün romanlarında yazar-kahraman yakınlığı vardır. *Hep O Şarkı'nın* (İstanbul 1956), Sultan Abdülmecid'in onuncu cülûs şenliğinde doğan kahramanı Münire, II. Abdülhamid devrinin yirminci yılını yaşamaktadır. Batılılaşma'nın doğurduğu yozlaşmanın başlangıcı olan bu yıllarda geçen bir yasak aşkın hikâyesi gibi görünen eserde sosyal plandaki çürüme ve çöküş anlatılmaktadır. Paşa kızı olarak dünyaya gelen Münire, kendisinin hiçbir emeği olmadan refah içinde okuduğu romanlarda avuntu arayarak, roman kahramanlarıyla bütünleşerek yaşamış, hayata bakışı okuduğu romanlarla sınırlı fakat kendine göre kültürlü biridir. Ancak bu kitabî kültür ona ülkesinin Sivas, Van gibi şehirlerinin neredede olduğunu ve İstanbul'a uzaklıklarını öğretememiştir. Yanlış Batılılaşma'nın toplumdaki en büyük tahribatı olan nesil çatışması en kesif şekilde *Kıralık Konak*'ta (İstanbul 1338) dile getirilmiştir. Konak, geleneği ve tarihî birikimi olan bir yaşayış tarzının mekânı olarak temsilî bir değere sahiptir. Etrafına karşı itaatkâr, hürmetkâr ve müşfik olan Naim Efendi ile eşi Selma Hanım, Cihangir'deki konaklarında an'anevî bir hayat yaşarken oğulları Servet Bey ile her türlü kayıttan âzâde torunu Selma Hanım konaktan nefret ederler. Servet Bey Şişli'de bir apartman dairesine taşınır. Böylece romanda hem geniş hem dar mekânların (Cihangir/konak-Şişli/apartman dairesi) birbiri karşısındaki tezaadı çerçevesinde iki ayrı medeniyet anlayışı ve iki ayrı neslin dramı anlatılmıştır. Mütâreke yılları İstanbul'unu anlatan *Sodom ve Gomore* (1928) *Kıralık Konak*'ın devamı görün-

mündedir. Batılılaşma yozlaşması *Kiralık Konak*'ta hızlanmış, *Sodom ve Gomore*'de ise toplumu yok oluşa sürüklemiştir. Yazar bu ismi niçin seçtiğini romanın başında, "Sodom ve Gomore Lût ve İbrâhim devrinde Filistin diyarının türlü ahlâk bozukluklarıyla Tanrı'nın gazabına uğramış iki büyük şehridir. (...) İşte İstanbul düşman işgali altında iken romanın yazarına böyle görünmüştü" cümleleriyle açıklamıştır. Nitekim roman kahramanları şehvetle kaynayan, sapık ilişkilerin girdabında, yalnızca bedenî hazlar için yaşayan, milliyet hissinden tamamen uzak kimselerdir. Bunlar, alafranga züppeliği düşmanla iş birlikçiliğe varmış Batı hayranlarının en uç noktada bulunanlarıdır. *Nur Baba* (İstanbul 1338) ve *Hüküm Gecesi* (İstanbul 1927) aynı yıkımı müesseselerden hareketle ortaya koymaya çalışır. *Nur Baba*, Osmanlı askerî sisteminin temelinde önemli rolü olan Bektaşî tekkelinin aslî fonksiyonundan uzaklaşmasını, *Hüküm Gecesi*, demokratik teamülleri gelişmemiş parlamenter sistemin yozlaştırılmasını konu edinir. *Nur Baba*'daki Bektaşî tekkesi artık eskisi gibi ilâhî aşkla ruh terbiyesi veren bir müessese değil cismanî aşk ve şehvet merkezidir. *Hüküm Gecesi*'nde ise siyasî iradeyi ele geçiren İttihat ve Terakkî'nin despotizmi eleştirilmiş, onun karşısındaki İtilâf ve Hürriyet Fırkası'nın da aynı hamurdan olduğu vurgulanmıştır. Osmanlı toplumundaki çürümeyi şehir hayatı çerçevesinde Millî Mücadele yıllarına kadar getiren romancı *Yaban*'da (İstanbul 1932) mekân olarak köyü seçmiş ve aydın-köylü (halk) anlaşmazlığına temas etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi 1942 roman ödülünde ikincilik kazanan *Yaban*, topyekûn millet için ölüm-kalım savaşı olan Millî Müca-

dele'de köylüyü şuursuz, hatta aleyhtar gösterir ve toplumun her tabakasındaki köklü bir değişimin kaçınılmaz olduğu mesajını verir. Yakup Kadri, *Yaban*'ı yazdığı sıralarda "halk için halka rağmen inkılâp" isteyen *Kadro* hareketinin önemli isimlerindendi. *Yaban*'daki köy Osmanlı'nın son kırıntısıdır. Romanın sonunda köyün bütün sefaletiyle geriye çekilmesi, buna karşılık Ankara'dan gelen sesin gittikçe güçlenmesi Yakup Kadri'nin beklediği devrimlerin sembolü gibi görünmektedir. *Ankara* (Ankara 1934) Millî Mücadele'yi başarmış, şimdi yeni bir toplum meydana getirecek olan aydın kadronun ferdî çıkar ilişkilerinden dolayı içine düştüğü çelişkileri hikâye eder. Şapka kanunundan çok partili hayata kadarki zaman diliminin romanı olan *Panorama* (I-II, İstanbul 1953-1954), Cumhuriyet yıllarında yapılan inkılâpların kökleşemediği teziyle siyasî ve içtimai hayattaki tezatları işlemektedir.

Hikâyeler. Yakup Kadri'nin hikâyeciliğini iki döneme ayırmak mümkündür. İlk dönemde Fecr-i Âtî yazarı olarak kaleme aldığı *Bir Serencam* (İstanbul 1330, 1943) ve *Rahmet*'teki (İstanbul 1338) hikâyeler Edebiyat-ı Cedîde zevkini ve anlayışını yansıtır. Sanatın şahsî ve muhterem olduğuna inanan yazar bu hikâyelerde ferdî ve ailevî konuları işler. Bunlarda cemiyet-fert çatışması esastır ve ferdî hürriyet sosyal baskı karşısında daima zavallı bir kavram olarak kalır. Sanat anlayışında köklü bir değişime yol açan siyasî ve sosyal problemler ikinci dönemdeki hikâyelerinin konularını da değiştirir. Yakup Kadri, Millî Mücadele yıllarında düşman mezaliminden çok canlı sahneler taşıyan *Millî Savaş Hikâyeleri*'nde (İstanbul 1947) artık ferdî ıstıraplardan sıyrılarak toplum meselelerine yönelir. *İzmir'den Bursa'ya* (1338, H. Edip Adıvar, F. Rifki Atay, M. Âsım Us ile), *Tedkik-i Mezâlim Heyeti* adına Millî Mücadele sırasında Batı Anadolu'daki Yunan zulmünü sergilemek için kalem alınmış hikâyelerden meydana gelmiştir. Kitapta Yakup Kadri'ye ait beş metin vardır. Kurtuluş Savaşı ile alakalı bu iki kitaptaki hikâyelerde *Bir Serencam*'da kısıtlanan ferdî hürriyetin yerini yok edilen insanlık duygusu alır. Yakup Kadri'nin içtimai ve millî meselelere yönelişi 1916'dan itibaren yayımladığı diğer hikâyelerinde de görülmektedir. Kitaplarına girmeyen yirmi hikâyesi Niyazi Akı tarafından *Hikâyeler* (1985) adıyla yayımlanmıştır.

Tiyatro Eserleri. Dergilerde kalmış ilk eserleri olan, Ibsen etkisinin görüldüğü *Nirvana* (1909) ve *Veda* (1909) piyeslerinde içki ve sefahatin aile müessesesini nasıl yıktığı üzerinde durulmuştur. *Sağanak*'ta (1929), inkılâpları ve kadının sosyal hayata girişini küfür olarak nitelendiren muhafazakârların idamla sonuçlanan davranışları anlatılır. Yazarın son piyesi *Mağara*'da (1934) kaderin engellediği bir aşk anlatılmıştır. Bu piyeslerin tamamı Niyazi Akı tarafından *Tiyatro Eserleri* (1983) adıyla tek ciltte toplanmıştır.

Hâtırat. Yakup Kadri, çocukluğundan başlayarak siyasî hayatının sonuna kadarki hâtıralarını konu bütünlüğü içinde beş kitapta toplamıştır. Bunların ilki çocukluk ve ilk gençlik yıllarına ait *Anamın Kitabı*'dır (İstanbul 1957). Burada aile çevresini, Mısır, Manisa ve İzmir'de geçen yıllarını hikâye ederken kendi mişacı ve yetişme tarzı hakkında da ipuçları verir. İzmir'deki idâdî yıllarıyla biten eseri, aynı günlere uzanan edebiyat merakı ve yazarlığa başladığı II. Meşrutiyet'in biraz öncesinden itibaren tanıdığı ediplerle ilgili *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları* (Ankara 1969) takip eder. Olayların değil edebî şahsiyetlerin odakta bulunduğu eserde yakından tanıma tarihlerine göre sıraya koyarak Mehmed Rauf, Şehabeddin Süleyman, Refik Halit Karay, Ahmed Hâşim, Yahya Kemal Beyatlı, Süleyman Nazif, Abdülhak Şinasi Hisar, Abdülhak Hâmid Tarhan, Tevfik Fikret ve Halide Edip Adıvar'ı anlatırken II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadarki edebî ve fikrî yönelişlerin de boşlukları bol bir panoramasını çizer. *Vatan Yolunda* (İstanbul 1957) Millî Mücadele hâtıralarıdır. *İkdam*'daki başyazılarıyla Millî Mücadele'yi destekleyen bir gazeteci olarak Mustafa Kemal'in yakınında bulunan yazar bu döneme ait hâtıralarında onu mihver almıştır. *Politikada 45 Yıl*'ın (1968) odağı ise İsmet İnönü'dür. Burada, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1968'e kadarki dönemin siyasî olay ve şahsiyetleri hakkında politik hırs ve oyunların değerlendirilmeleri yer alır. 1934-1954 yıllarında kendi arzusu dışında Arnavutluk, Çekoslovakya, Hollanda, İsviçre ve İran nezdinde Türkiye'yi temsile mecbur edilen Yakup Kadri, bu ülkelerin genel durumu ile bürokrat ve siyasetçilerine dair intibalarını ise *Zoraki Diplomat*'ta (İstanbul 1955) anlatır. Bu eserlerde, tarihe şahitlik edecek bir kalem yerine günlük hayatın ayrıntıla-

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Yahyâ Efendi Mezarlığı'ndaki kabri - Beşiktaş / İstanbul

rında gizli olanı yakalamaya çalışan bir romancı tavrı vardır.

Monografiler. Yakup Kadri'nin *Ahmed Haşim*'i (Ankara 1934) aynı edebî zümre (Fecr-i Âtî) içinde yer aldığı bir edibi, *Atatürk* ise (İstanbul 1946) uzun müddet yakınında bulunduğu, ilke ve inkılâplarını samimiyetle savunduğu bir devlet adamını hâtıraları çerçevesinde anlatması bakımından önemlidir. Yazarın bunlardan başka *Kadınlık ve Kadınlarımız* ile (1923) *Seçme Yazılar* (1928, F. Rıfka Atay ve R. Eşref Ünaydın ile) adlı iki eseri daha vardır. Yakup Kadri'nin kitap halindeki eserleri Atilla Özkırımlı (iki cildi Niyazi Akı) tarafından çeşitli notlar, açıklamalar ve bazı değerlendirmelerle birlikte genel bibliyografya eklenerek yeniden yayımlanmıştır. Ayrıca kitaplarına girmemiş pek çok yazısı mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Tietze, "Karaosmanoğlu Y. Kadri", *DOL*, III, 99; İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Bakü 1926, III, 29-37; Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, Ankara 1957, s. 1-8, 44-47, 76-85; Niyazi Akı, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İnsan-Eser-Fikir-Östlup*, İstanbul 1960; Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, İstanbul 1960, s. 102-106; Aytekin Yakar, *Türk Romanında Millî Mücadele*, Ankara 1973, s. 114-117; Yaşar Nabi Nayır, *Dükkü ve Bugünkü Edebiyatçılarımız Konuşuyor*, İstanbul 1976, s. 7-13; Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri: 1860-1923*, Ankara 1979, I, 164, 178-180; Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1979, II, 1201-1205; A. Ferhan Oğuzkan, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Hayatı, Sanatı, Eserleri*, İstanbul 1979, s. 3-28; Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, İstanbul 1981, s. 52-58, 93-96, 99-103, 141-144, 202-209; Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul 1983, I, 151-169; Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman-II: Meşrutîyet'ten Cumhuriyet'e: 1911-1922*, İstanbul 1987, s. 110-121, 130-149; Şerif Aktaş, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Ankara 1987; a.mlf., "Yakup Kadri Karaosmanoğlu", *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1992, XII, 166-172; *Doğumunun 100. Yılında Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, İstanbul 1989; Himmet Uç, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında Şahıslar*, Erzurum 1990; İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1991, s. 94-119, 295-321, 474-493; a.mlf., "Karaosmanoğlu, Yakup Kadri", *TDEA*, V, 185-189; Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı: 1923-1950*, Ankara 1993, s. 925-950; Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Ankara 1996, s. 487-507; Necdet Bingöl, "Yakup Kadri'nin Beş Romanında Fransız Realist ve Natüralistlerinin Tesirleri", *DTCFD*, III/1 (1944), s. 9-20; G. E. Carreto, "Yakup Kadri (1887-1974)", *OM*, sy. 5-6 (1975), s. 193-195; Mehmet H. Doğan, "Türk Romanında Kurtuluş Savaşı", *TDI*, sy. 298 (1976), s. 7-40; Selim İleri, "Yaban Üzerine", a.e., sy. 298 (1976), s. 50-56; a.mlf., "Karaosmanoğlu, Yakup Kadri", *DBİst.A*, IV, 461-462; Kamil Yi-

ğit, "Tek Parti Yönetiminin Kuruluşunda Aydınların Rolü ve Yakup Kadri Örneği", *İzlenim*, sy. 1, İstanbul 1992, s. 88-91; Orhan Okay, "Türk Romanında Köy Gerçeği ve Yaban", *Yedi İklim*, sy. 67, İstanbul 1995, s. 5-10; Fethi Tevetoğlu, "Karaosmanoğlu, Yakup Kadri", *TA*, XXI, 308-309.

NAZIM H. POLAT

KARAOŞMANOĞULLARI

XVIII. yüzyılda
Batı Anadolu bölgesinde
etkili olan âyan ailesi.

Adını, Manisa'nın Akhisar ilçesine bağlı Yaya köyü (bugün Zeytinliova) halkından Kara Osman Ağa adlı bir sipahi emeklisinden alır. Kara Osman Ağa'nın babası Mehmed Çavuş'un da (ö. 1054/1644) Yaya köyü ve Manisa'da ikamet eden bir devlet görevlisi (kapıcıbaşı) olduğu belirtilir. Türkmen menşeli olarak kabul edilen Kara Osman Ağa, 1076'da (1666) III. Murad Camii evkafından Bahadırî mukâtaası, 1087'de (1676) beytül-mâl-i âmme ve hâssa mukâtaası emniyetini aldı. 1098'de (1687) Aydın'da deftere kaydedilmemiş hristiyan halkın cizyesini tesbitte görevlendirildi. Bu işler sayesinde servet ve güç sahibi haline geldi ve adı Manisa âyanı arasında geçmeye başladı. 1118'de (1706) öldüğünde arkasında bölgenin idaresinde önemli bir rol üstlenecek ve Karaosmanoğulları (Karaosmanzâdeler) diye anılacak güçlü bir aile bıraktı.

Ailenin Manisa ve yöresindeki şehir, kasaba ve köylere kadar nüfuzunu yaymasında Kara Osman Ağa'nın büyük oğlu Hacı Mustafa Ağa'nın önemli bir payı oldu. Babası gibi emniyet yapan Mustafa Ağa, İran seferi sırasında 1136'da (1724) bölgeden istenen develerin toplanması işiyle kendini gösterdi. 1730'da Manisa'nın serdengeçti ağası olarak Aydın yöresinden toplanan 1000 kişilik askerin kumandanlığına getirildi. İran seferlerinde gösterdiği başarılarla dikkat çekti. Manisa bölgesinde ün salmış eşkıyanın (Sarıbeyoğlu, Uzun İsmâil, Sıracalı Himmet) bertaraf edilmesinde önemli rol oynadı ve bu sayede 1156'da (1743) Saruhan sancağı mütesellimliğine getirildi. Aynı zamanda bulunduğu bölgede rakipsiz hale geldi. Ancak Turgutlu ve Manisa halkının yoğun şikâyetleri sonucunda 1168 Zilhiccesinde (Eylül 1755) görevinden alındı ve iki ay sonra idam edildi. Azil ve idam sebebi diğer âyanla olan çekişmesine, özellikle Saruhan sancağı mukâtaasını mâlikâne olarak üzerinde bulunduran, daha

sonra Anadolu ve Rumeli valiliklerine getirilip Mustafa Ağa'nın te'dibiyle görevlendirilen Yeğen Ali Paşa ve ortaklarıyla olan anlaşmazlıklarına bağlanır.

Mustafa Ağa'nın idamı ve mallarına el konulması ailenin nüfuzunu sarstıysa da büyük oğlu Atâullah, yeniden bölgede güç ve itibar kazanıp 1171'de (1758) Manisa mütesellimliğini elde etti. Üç yıl sonra mütesellimlikten azledilirse de Yaya köyüne yerleşerek bölgedeki idareciler üzerinde nüfuz ve etkisini sürdürdü. Bergama voyvodası Araboğlu ile olan mücadelesi büyük bir çatışmaya dönüştü, birçok köy yakıldı ve harap oldu. Bunun üzerine hakkında idam fermanı çıktı (Safer 1180 / Temmuz 1766). Bu sırada Saruhan mütesellimliğinde bulunan kardeşi Ahmed Ağa da azledilmişti. 2000 kişilik kuvvetiyle Yaya köyüne kapanan Atâullah Ağa hükümet güçlerine karşı duramayıp kaçtı ve yolda öldüğü haberi merkeze ulaştı (Rebîulâhîr 1180 / Eylül 1766). Kendisinin ve kardeşleri Hacı Ahmed Ağa ile Hacı Pulat Mehmed Ağa'nın bütün mallarına el konuldu. Bu sırada bunların birçok köyü iltizamı altında bulundurdıkları, ayrıca beş büyük çiftliğe sahip oldukları tesbit edildi.

Âilenin tekrar güç kazanması 1768 Osmanlı-Rus savaşından sonra oldu. Devletin savaşlar için bölgedeki mahallî kuvvetlere ihtiyaç duyması, öte yandan önemli bir ticaret merkezi olan İzmir'in korunması ve asayişinin temini için mahallî güçlerin devreye sokulmak istenmesi Karaosmanoğulları'nın yeniden dirilişini sağladı. Atâullah Ağa'nın kardeşi Hacı Ahmed Ağa 1769'da Sancakburnu muhafızlığıyla birlikte İzmir voyvodası oldu. Bir yıl sonra Tuna cephesinde bulunan orduya katılması istendi, 1185'te (1771) Şumnu'dan İzmir'e dönüşünde Sakız adası muhafızlığına getirildi, hizmetleri karşılığı iki yıl sonra Saruhan sancağı mütesellimliğine tayin edildi. Ahmed Ağa 1201'de (1787) Rusya'ya karşı açılan savaşa askerleriyle birlikte katıldı. 1793'te Yaya köyünde vefat etti. Onun Saruhan mütesellimliği sırasında Bergama, Turgutlu, Gelenbe, Aydın, İzmir gibi şehir ve kasabalarda muhasıllık, voyvodalık yapan ailenin diğer fertleri bölge ticaretinde önemli rol oynuyorlar, İzmir'deki Avrupalı tâcirlerle yakın ilişkisi içinde bulunuyorlardı. Manisa ve İzmir başta olmak üzere bölgedeki diğer kasabalarda aile fertlerine ait birçok hana rastlanması ticarî faaliyetteki fonksiyonlarının önemli bir işaretidir. Ayrıca ge-